

KRITISCHE KRITIEK

Rob Devos

Herbert De Vriese, *De roes van de kritiek. Bruno Bauer en 'Die Freien'*, Brussel, ASP (Academic and Scientific Publishers), 2011, 750 pp., € 29,95 ISBN 9789070289058

Fervente Hegelianen beweren dat de Filosoof elke mogelijke kritiek en iedere verderzetting van zijn denken zou kunnen voorzien en accapareren binnen zijn systeem. Laten wij het echter bescheidener houden: *De roes van de kritiek* riep bij mij alleszins sterke herinneringen op aan het komische zelfbewustzijn in de *Phänomenologie des Geistes*. Hegel beschrijft daar de ontzettende macht van het zelf dat iedere algemene wezenheid aantast en iedere positiviteit oplost in het singuliere zelfbewustzijn. Hij ziet die radicale negativiteit culminerend in de klassieke komedie, maar ze is meer: een terugkerende gestalte in de geschiedenis, die in het bijzonder de moderne cultuur en filosofie karakteriseert. De klassieke komedie laat zien hoe het met de moderne subjectieve geest gesteld is. De geest komt thuis bij zichzelf, een ervaring die eerst leidt tot een ongekende vreugde, maar omslaat in het ongelukkige zelfbewustzijn. Hegel laat echter zien dat een vrijheid die niets tot stand brengt, onwerkelijk blijft. De negatie keert zich uiteindelijk tegen zichzelf. Hegel onderkent die abstracte vrijheid in de Franse Revolutie, die volgens hem moest omslaan in terreur, het schrikbewind van Robespierre. Inderdaad, Herbert De Vriese spreekt over 'het vernietigingsenthousiasme' van de vrijen (p. 646) en 'de denkguillotine' die Bauer geïnstalleerd heeft waardoor hij *die Schreckenszeit der Wissenschaft* voltooid heeft (p. 429). De uitdaging van de postrevolutionaire periode tijd bestaat er volgens Hegel in dat men een politieke gestalte vindt waarin het zelf zich veruitwendigt (*Entäußerung*) zonder vervreemding (*Entfremdung*), en de vrijheid werkelijk bestaan (*da-sein*) bereikt. Daarmee zijn we echter uiteraard al ver, en wellicht te ver, voorbij de roes van de kritiek.

De Vriese heeft over de groep van *Die Freien*, met Bruno Bauer als spilfiguur, een goed gedocumenteerd, origineel, ja een spannend boek geschreven, dat gebaseerd is op zijn doctoraatsthesis. Het filosofische denken wordt in die korte periode (1840-1846) meegesleurd in een spiraal van negativiteit. De ene positie na de andere komt onder kritiek te staan en wordt afgelost door steeds extremere ontmaskeringspogingen. Onder invloed van Friedrich Engels is die golf vaak reducerend gelezen als een aanloop naar Marx. Engels trekt een lijn van Hegel, over Strauss, Bauer en Feuerbach tot Marx. Voor

De Vriese gaat het echter om een autonome beweging. De zuivere kritiek verwerkelijkt een radicaliseringslogica, die achtereenvolgens verschillende posities genereert. Wat Marx zo bespottelijk vond (de fameuze omkering van subject en predicat), is hier de leessleutel: de zuivere kritiek is het subject van haar geschiedenis. De afzonderlijke denkers gaan op korte tijd heel verschillende standpunten innemen, aangetrokken een meegesleurd door de roes van de kritiek om zich zeker niet te laten vastpinnen op een bepaald moment van de ontwikkeling. "Het is de kritiek die de denker meesleurt in een spiraal van negativiteit, het is de kritiek die hem overhaalt om bij te dragen aan een destructieve beweging waarvan hij zelf, bij de aanvang, de uiteindelijke resultaten niet kan voorzien." (p. 7) De auteur maakt zijn these hard in drie concentrische bewegingen. Ze verschillen qua omvang, thematiek, methode en stijl. Het gaat echter telkens om de ontdekking van het principe van de zuivere kritiek als een zich doorzettend ontmaskeringsproces van illusies, een afrekening met vervreemding, en vooral een opsporing en opruiming van de eigen vooropstellingen. De zuivere kritiek is in eerste instantie een zichzelf zuiverende kritiek.

In het eerste deel laat De Vriese in een gedetailleerde tekstanalyse zien dat Bauer zijn concept van zuivere kritiek in 1840-1842 gaandeweg articuleert via zijn kritiek op David Friedrich Strauss. De bijbelkritiek fungeert als katalysator van het radicaliseringsproces. Strauss wilde, in *Das Leben Jesu*, de mythische elementen wegfilteren uit de evangeliën. Zijn ontmythologiseringsproject is echter niet bedoeld als een ontmaskeringsproces. Hij gaat op zoek naar de historische Jezus achter de mythe. Precies Jezus' charismatische persoonlijkheid ligt aan de basis van de mythevorming rond de Christus. Mythes zijn voor Strauss geen bedrog, maar het product van een spontaan scheppingsproces van de christelijke gemeente. Bauer weet zich aanvankelijk niet of nauwelijks bekoord door de negativiteit van de kritiek. Hij wordt vervolgens erdoor geïnfecteerd op een manier die in balans wordt gehouden door een speculatieve verzoening van de kritiek en haar object. Ten slotte steekt hij Strauss voorbij in het radicaliseringsproces om uit te komen bij een volstrekt negatieve kritiek die haar object restloos vernietigt. Hij geeft de zoektocht naar de historische Jezus op. Alle vier de evangeliën zijn van begin tot eind ficties, en dus maakwerk van het zelfbewustzijn. Hier verschijnt het concept van de zuivere kritiek als een strategie om zich stapsgewijs te bevrijden van de apologetische invloeden die eerst nog onbewust op haar inwerken. Bauer begrijpt de kritiek als een autonome beweging waarvan de verschillende denkers eigenlijk de dragers zijn. Hij dacht dat hij met zijn *Kritik der evangelischen Geschichte* de theologische kritiek voltooid had. De religiekritiek kon voortaan wereldlijke kritiek worden. Zijn ontslag als theologiedocent kwam eigenlijk op het gepaste moment.

Het tweede deel handelt over *die Freien*, een losse groep van jonge Berlijnse intellectuelen rond Bauer, die begin van de jaren 1840 (tegen de

achtergrond van toenemende repressie en censuur) elkaar vinden in de roes van de kritische beweging. Zij frequenteren enkele bekende Berlijnse kroegen. Hun intellectuele discussies eindigen vaak in hoog oplopende debatten, die hun neerslag vinden in boeken, maar vooral in polemische artikels en pamfletten. Zij willen de *Voraussetzungslosigkeit* niet enkel belijden, maar daadwerkelijk beoefenen. Hun denken is ingebed in een bepaalde levensstijl waarin provocatie en lichtzinnigheid centraal staan, ironie en cynisme tot cultus verheven worden. Enig verbaal en fysiek geweld was de vrijen niet vreemd: 'het kritische op de smoel slaan'. De Vriese laat zien hoe de zuivere kritiek hier de vorm aanneemt van een systematische afrekening met de religie, de staat, de partij, het huwelijk, de ideologie, de moraal, kortom met elk positief restant dat in hun ogen per definitie vervreemding betekent. Niet alleen in de officiële tegenstrever (de kerkelijke, politieke en burgerlijke instellingen, de heersende ideologieën), maar vooral bij hun geestverwanten en bij zichzelf moet de vijand in een kritische opbodbeweging steeds opnieuw opgespoord, ontmaskerd en onschadelijk gemaakt worden. De zuivere kritiek is in eerste instantie werkzaam als een permanente zelfkritiek. Ieder denken moet gescreend worden op zijn mogelijke verborgen medeplichtigheid aan hetgeen het wil bestrijden. De zuivere kritiek staat niet in dienst van een hoger ideaal. Ze is ook zuiver in die zin dat ze beoefend wordt *rein um der Kritik willen*. Die hele ontmaskeringsstrategie culmineert bij Max Stirner. In *Der Einzige und sein Eigentum* rekent hij af met de hele 'santenkraam'. Hij passeert zelfs Bauer door aan te tonen dat ook diens zuivere kritiek nog religieus besmet is. Het gaat bij Stirner niet meer om de menselijke emancipatie en vrijheid, maar om mijn eigenheid en mijn eigendom. Niet het humanisme, maar het egoïsme betekent de definitieve zege over alle religieuze en pseudo-religieuze spoken. 'Ik ben niet niets in de betekenis van leegte, maar ik ben het scheppende niets: het niets van waaruit ik als schepper alles schep.'

Het derde deel verbreedt de problematiek en belicht het paradigmatische karakter van de zuivere kritiek voor een dieptegeschiedenis van het moderne denken. Wat is het motief voor dergelijke onderneming als ze geen enkel objectief resultaat oplevert op theoretisch noch op praktisch gebied? De auteur zoekt het antwoord op die vraag in een reflectie op de subjectieve bronnen die de roes van de kritiek voeden. De zuivere kritiek mag dan een autonoom subject zijn, ze vindt weerklank in individuele meesters van het wantrouwen, die bereid zijn anderen en zichzelf permanent te beproeven. De auteur betoogt dat angst om vaststaande posities in te nemen en de wil om zich niet te laten begoochelen slechts de keerzijde zijn van een subjectieve voldoening, die zich best laat omschrijven in termen van bevrijding en zelfverheffing. Achter het genot en de voldoening van de kritische roes schuilt een zoektocht naar een illusievrije authenticiteit.

De vrijen worden gedreven door het verlangen om waarheid te spreken.

Waarheid spreken onderstelt een leven in waarheid, waarbij het individu zich door geen enkele illusie meer laat begoochelen en vooral de leugen in zichzelf genadeloos ontmaskert. "Men geeft zich over aan de kritiek omdat men het alternatief van een onwaarachtig bestaan verafschuwt." (p. 654) Toch botst de onderneming van de zuivere kritiek op haar grenzen. Heeft men de leugen ook buiten werking gesteld als men hem bekritiseerd heeft? De vrijen worden geconfronteerd met de inertie van de werkelijkheid. De massa conformeert zich met het bestaande, ook nadat het radicaal bekritiseerd en ontmaskerd is. De zuivere kritiek wordt uiteindelijk 'kritiek op het bestaande', maar daardoor heeft ze de band met de praxis doorgesneden. "De uitbreiding van deze aanpak over de hele omvang van het bestaande baart een nog dieper en schokkender inzicht: dat de objectiviteit als zodanig vervreemdend werkt." (p. 642)

Hoe *Enttäusserung* zonder *Entfremdung* denken? Ondanks alle kritiek op Hegel, is dat Marx' probleem. Hij breekt vanaf 1842 resoluut met de vrijen. Hij weert ze uit de *Rheinische Zeitung* en schrijft samen met Engels in *Die heilige Familie* (1844/45) een bikkelharde afrekening ten aanzien van 'Bruno Bauer en konsoorten'. Hun 'kritische kritiek' (zoals Marx de 'zuivere kritiek' noemt) maakt zichzelf onmogelijk. Het type kritiek dat zij hanteren, maakt van de kritiek een zelfstandig subject. Hun kritiek is steriel: het is een kritiek van de gedachten die de werkelijkheid onberoerd laat. Deze helden zijn hemelbestormers, die de aarde ontvluchten. Marx verandert de spelregels. Hij wil juist niet *voraussetzungslos* denken. De werkelijkheid bestaat buiten ons denken. Hij wil de band tussen theorie en praxis herstellen. Zijn kritiek is geen hersengymnastiek, maar de articulatie van de verontwaardiging over het bestaande sociale onrecht. Voor Marx is waarheid spreken verbonden met leven in waarheid, maar dergelijk leven vindt hij in zijn engagement met het proletariaat, dat in staat is om de werkelijkheid niet alleen te bekritisieren maar ze ook te veranderen. Op theoretisch gebied kiest hij aanvankelijk voor het humanisme en materialisme van Feuerbach, daarna voor het wetenschappelijk socialisme. Op politiek gebied geeft hij de aanzet tot een effectief maar nooit onproblematisch bondgenootschap tussen de kritische intellectuelen en de arbeidersbeweging.

Een heel andere strategie dan Hegel en Marx vinden we bij Karl Schmidt, voor mij het boeiendste stuk in dit boek. "De [marxistische] kritiek van de kritische kritiek kon de kritiek niet doodslaan." (p. 594) Zelf één van de vrijen, kiest Schmidt niet voor de aanval of de weerlegging. Hij laat de zuivere kritiek zelf haar verhaal vertellen. Hij gebruikt in feite hun eigen methode, de zuivere geschiedschrijving, voor 'een karakteristiek' van de recente kritiek. Hij brengt ze in kaart. Hij ontwerpt een geduldige regie, waarbij hij niet alleen de beweging zo getrouw mogelijk weergeeft, maar iets te voorschijn laat komen dat haar zelf onbekend is en dat toch intens met haar verbonden is. Zijn boek *Das Verstandesthum und das Individuum* (1846) is grotendeels een aaneenrijging van

lange citaten. Schmidt beperkt zijn bijdrage tot het arrangement en daarnaast enkele bindteksten, voorlopige conclusies en randbemerkingen die de lezer van het ene citaat naar het andere begeleiden. Slechts helemaal op het einde komt de beweging tot een climax: 'het individu' doet zijn intrede. Diens hele wezen valt samen met zijn kritische activiteit. Het individu is de voltooide, ware gestalte van de kritiek. In feite liet de zuivere kritiek zich nog steeds leiden door een vooropstelling, namelijk het pseudoreligieuze idee dat men authenticiteit bereikt in een oneindige zuiveringsbeweging. De vrijen onderwerpen zich aan een pseudoreligieuze instantie: het begrip ontwikkeling is hun ultieme vorm van transcendentie. Het individu daarentegen heeft deze jacht naar absolute zuiverheid opgegeven. Het is daarom in staat om alles te bekritisieren, maar ook om het dadelijk daarna weer te omarmen. Immers, het *geloofd* niet in zijn kritische onderneming. Dit 'komische subject' (p. 646) vernietigt alles wat het aantreft maar het lijdt niet onder deze vernietiging. Stirners enkeling heeft nog iets te verdedigen, Schmidts individu getuigt van een absolute lichtzinnigheid en blijdschap. De stijl is echter belangrijk. Schmidt zelf wil die visie niet in alle ernst verdedigen. Het resultaat is dermate komisch dat het zich alleen nog ironisch laat lezen. Zijn hele karakteristiek is erop gericht om de ongerijmdheid van de zuivere kritiek te laten zien.

Herbert De Vriese leest Schmidt met veel sympathie, maar hij neemt zijn cynisme niet over. Hij zet een stap terug. Het motto van Bauers dissertatie over het schone uit 1829: '*De ernst van de kunst is haar vrolijkheid*', laat hij kantelen tot: '*De vrolijkheid van de kunst is bittere ernst*' (p. 648). Achter het zogenaamd gratuite geweld van de kritiek schuilt het diepmenselijk verlangen om in waarheid te leven. Bauer en zijn kring zijn trouwens bereid tot grote offers voor hun zuivere kritiek. De vraag luidt: ligt het authentieke bestaan (en de daarmee gepaard gaande vreugde en blijdschap) *in*, dan wel *voorbij* de ontmaskering? De vreugde (die meer is dan lichtzinnige vrolijkheid) van het denkend bestaan lijkt niet zozeer een esthetische, maar een ethische.

Wat kan spreken van waarheid, verbonden met een leven in waarheid, vandaag betekenen? Zelfs het herlezen van een stuk vergeten geschiedenis, de bewogen geschiedenis van de vrijen rond Bruno Bauer, kan inspiratie geven voor deze reflectie.